

TURKIYADA AYOLLARGA QARSHI ZO‘RAVONLIK VA ISTANBUL KONVENSIYASI

Xudaybergenova Zilola Narbaevna
Filologiya fanlari doktori, professor
Turkiya Respublikasi, Bartin universiteti

aloliz74@mail.ru
zkhudaybergenova@bartin.edu.tr

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda barcha mamlakatlarda ijtimoiy muammo bo‘lgan ayollarga qarshi zo‘ravonlik masalasi ko‘tarilgan. Ayollarga qarshi zo‘ravonlikning turlari ta‘riflangan. Turkiyada mavjud bo‘lgan ayollarga qarshi zo‘ravonlik holatlari, sabablari tahlilga tortilgan. Tadqiqot institutlari tomonidan amalga oshirilgan statistik tadqiqot natijalariga ko‘ra Turkiyada ayollarga qarshi zo‘ravonlik turlari izohlangan. Turkiyada ayollarning huquqini himoya qilish uchun dunyoda ilk bora qabul qilingan va to‘liq nomi "Ayollarga nisbatan zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha Yevropa Kengashi konvensiyasi" bo‘lgan kelishuv tanishtiriladi.

Kalit so‘zlar: ayol, zo‘ravonlik, zo‘ravonlik turlari, Turkiya, Istanbul konvensiyasi.

Abstract: This article raises the issue of violence against women, which is a social problem in all countries today. Types of violence against women are described. The cases and causes of violence against women in Turkey are analyzed. Types of violence against women in Turkey have been explained according to the results of statistical research carried out by research institutes. In Turkey, the agreement adopted for the first time in the world to protect women's rights and whose full name is "Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence" will be introduced.

Key words: woman, violence, types of violence, Turkey, Istanbul Convention

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, zo'ravonlik jarohat, o'lim, ruhiy zarar yoki yo'qotishga olib keladi yoki olib kelishi mumkin bo'lgan, bu jismoniy zo'ravonlik o'z-o'ziga yoki boshqa shaxsga, guruhga yoki jamoaga nisbatan kuch ishlatish tahdidi yoki qasddan kuch ishlatish sifatida ta'riflanadi. (Güleç va boshqalar, 2012: 113-114). Zo'ravonlik asrlar mobaynida davom etib kelayotgan bir holat bo'lishidan tashqari, ayollarning erkaklarga qaraganda zo'ravonlikka ko'proq duchor bo'lishlari ham ijtimoiy haqiqatdir. Zo'ravonlik fenomenining paydo bo'lishiga doir tarixiy dalillar 3000 yil avvalgi taalluqli bo'lganligi sababli, uning paydo bo'lishi insoniyat tarixiga parallel deyish mumkin. Arxeologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotda erkak mumiyalarning suyaklarida 9-20% siniqlik aniqlangan bo'lsa, bu ko'rsatkich ayol mumiyalarda 30-50% ni tashkil etgan (Dişsiz & Hotun Şahin, 2008:52).

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lsa-da, u hali ham o'z yechimini kutayotgan va butun dunyoni qamrab olgan jiddiy ijtimoiy

muammo bo'lib qolmoqda. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik ortida ko'plab psixologik, sosiologik, madaniy va iqtisodiy sabablar bor. Shu nuqtai nazardan, uchinchi dunyo mamlakatlari sifatida tavsiflangan va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zaif mamlakatlarda ayollarga nisbatan zo'ravonlik jiddiyroq ekanligi kuzatilmoqda. So'nggi yillarda ayniqsa Turkiyada jismoniy zo'ravonlikning bir o'lchovi bo'lgan ayollarga nisbatan zo'ravonlik va ayniqsa ayol o'ldirishda jiddiy o'sish kuzatilayotgani inkor etilmaydigan haqiqatdir. Ayollar asosan o'z uylarida zo'ravonlikka duchor bo'lishadi va bu holat oilaviy zo'ravonlik tushunchasini yuzaga keltiradi. Oiladagi zo'ravonlik esa o'sha oilada yashovchi ayollar va bolalar uchun juda jiddiy psixologik ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu holat xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik jamiyatga bevosita daxldor bo'lgan jiddiy ijtimoiy muammo ekanligi yana bir karra namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, texnologiya, telefon va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ortishi bilan hayotimizga yangi tushunchalar kirib keldi va bu doirada zo'ravonlik chegaralari ham kengaydi.

Bugungi kunda raqamli zo'ravonlik, ta'qib qilish, tanishish zo'ravonligi kabi zo'ravonlik turlari tilga olinadi. Bu turlar ichida Turkiyada ayollar eng ko'p duchor bo'lgan zo'ravonlik turlari jismoniy va ruhiy zo'ravonlikdir. Bunday zo'ravonlik ko'rsatkichlarining ortishi, ayniqsa, so'nggi paytlarda ayollar birdamligi nodavlat tashkilotlari davlat organlarini huquqiy bo'shliqni bartaraf etishga chaqirmoqda. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda eng ko'p ta'kidlangan masalalardan biri Istanbul konvensiyasini to'liq tatbiq etishdir. Bu omillarning barchasi hisobga olinsa, Turkiyada ayollarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha hozirgi tadqiqotlar soni cheklanganligi ko'rinib turibdi. Xususan, rasmiy muassasalar tomonidan bu borada e'lon qilingan ma'lumotlar deyarli yo'q va Istanbul konvensiyasi haqida jiddiy axborot yetishmovchiligi mavjud. Shu sababli, ushbu tadqiqotda zo'ravonlik chegarasining kengayishi kontekstida qayta ko'rib chiqilgan zo'ravonlik turlari, dunyoda va Turkiyada ayollarga nisbatan zo'ravonlikning hozirgi ma'lumotlari, sabablari, ayollarga nisbatan zo'ravonlik oqibatlari, yechim takliflari, Istanbul konvensiyasini himoya qilgan va unga qarshi chiqqanlarning asoslari muhokama qilinadi, zo'ravonlikka qarshi zo'ravonlik mavzusi barcha dinamikasi bilan dolzarb tarzda tushuntirilishiga harakat qilinadi.

Umuman olganda, zo'ravonlikning to'rt turi mavjud: psixologik zo'ravonlik, jismoniy zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik va iqtisodiy zo'ravonlik. Biroq rivojlanayotgan va o'zgarib borayotgan ijtimoiy tuzilma va sharoit natijasida zo'ravonlikning chegarasi ham o'zgarib, kundalik hayotimizda zo'ravonlikning yangi turlari paydo bo'la boshladi. Shu nuqtai nazardan, hozirda zo'ravonlikning etti turi qayd etilgan:

Jismoniy zo'ravonlik qo'rqitish va jazolash vositasi sifatida qo'pol kuch ishlatishdir. Unda jismoniy kuch qo'llaniladigan holatlar, masalan, turtish, urish, tishlash, bo'g'ib o'ldirishga urinish, tepish, mushtlash, narsalarni uloqtirish, shafqatsiz kuch qo'llash orqali shaxsning uydan chiqishi yoki kirishiga to'sqinlik qilish, pichoq yoki qurol kabi asboblardan tahdid qilish, qiynoqlar qamrab olinadi. Bu, shuningdek, oilada kattalarning bir-biriga nisbatan eng ko'p uchraydigan zo'ravonlik turidir. (Pusa, 2020).

Jinsiy zo'ravonlik - jabrlanuvchining yaqinligidan qat'i nazar, har qanday joyda, har kimga nisbatan sodir etilgan jinsiy harakatlar. Shaxsni o'zi bilan jinsiy aloqa qilishga majburlash, ta'qib qilish va zo'rlash, uni boshqalar bilan jinsiy aloqada bo'lishga majburlash, abort qilishga majburlash, uni tug'ishga majburlash, fohishalikka majburlash, turmushga chiqishga majburlash, shaxsni ta'qib qilish va qarindoshlar o'rtasidagi nikoh va boshqalar kabi holatlarni qamrab oladi. (Pusa, 2020).

Psixologik zo'ravonlik, shuningdek, hissiy zo'ravonlik sifatida ham tanilgan bo'lib, inson duch keladigan zo'ravonlikning eng qiyin turidir. Psixologik zo'ravonlik - zulm maqsadida his-tuyg'ular va hissiy ehtiyojlarni doimiy ravishda suiiste'mol qilish va ulardan tahdid vositasi sifatida foydalanish, baqirish, qo'rqitish, so'kinish, haqorat qilish, qamab qo'yish, kamsitish, qiyoslash, kiyimi va atrofdagilar bilan muloqotiga aralashish va hokazo kabi keng ko'lamlil harakatlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, xo'rlash maqsadida kamsitish, so'kish, haqorat qilish va og'zaki zo'ravonlikni o'z ichiga oladi. (Pusa, 2020)

Iqtisodiy zo'ravonlik insonni zarur iqtisodiy imkoniyatlardan mahrum qiladi. Pul bermaslik, cheklangan pul berish, shaxsning mulkini tortib olish, unga ishlashga ruxsat bermaslik, ishlayotgan bo'lsa, cheklash, shaxsning biznes hayotida rivojlanishiga to'sqinlik qilish va hokazo kabi holatlarni qamrab oladi. (Pusa, 2020).

Raqamli zo'ravonlik texnologiya hayotimizda katta o'rin egallashi bilan paydo bo'lgan zo'ravonlik turidir. Raqamli zo'ravonlik - bu har qanday texnologik qurilma orqali shaxsni cheklash. Bu shaxsning roziligisiz yoki zo'rlik bilan ijtimoiy tarmoqlardagi akkauntlarining parollarini olish, ijtimoiy tarmoqlarda o'ziga yoqqan suratlarini, suhbatdoshlarini muntazam kuzatib borish, uning elektron pochta akkauntlarini, uyali telefon yozuvlarini tekshirish va bularga asoslanib shaxsdan hisob so'rashni o'z ichiga oladi(Pusa, 2020).

Biz **doimiy ta'qib qilish** deb ataydigan zo'ravonlik turi shaxsga uning irodasiga qarshi sovg'alar yuborishdan boshlanib, shaxsning o'z xavfsizligi haqida tashvishlanishiga olib keladigan haqiqiy harakatlarga taalluqlidir. Ommaviy axborot vositalari hayotimizning ajralmas qismiga aylanib borayotgan bir paytda, ayniqsa, ayollar bu turdagi zo'ravonlikka tez-tez duch kelishlari mumkin. Doimiy kuzatib borish, shaxsga doimiy ravishda telefon orqali qo'ng'iroq qilish, qo'ng'iroq qilganda unga bog'lanishni xohlash, doimiy ravishda xabarlar jo'natish, shaxs istamagan vaqtda va joyda uning oldida paydo bo'lish, shaxs xohlamasa ham sovg'alar yuborish, va doimiy ravishda uning ijtimoiy tarmoqlardagi akkauntlarini bezovta qilish va hokazo kabi harakatlarni o'z ichiga oladi (Pusa, 2020).

Tanishuv zo'ravonligi zo'ravonlikning boshqa barcha turlarini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan zo'ravonlik turi bo'lib, u nikohsiz birga bo'lgan shaxs tomonidan muntazam ravishda azoblanadi. Tanishuvdagi zo'ravonlik, haddan tashqari rashk, agar men bilan ajrashsang, o'z jonimga qasd qilaman va hokazo kabi iboralar bilan sevgini suiiste'mol qilish; kiyinish, tashqarida yurishda shaxsga huquq bermaslik kabilarni o'z ichiga oladi. Bu zo'ravonlikning misollari juda xilma-xil bo'lishi mumkin. (Pusa, 2020).

Turkiyaning ayollarga nisbatan zo'ravonlik masalasi bilan bog'liq vaziyatni tushunish nuqtai nazaridan Turkiyaning dunyodagi o'rni muhim. Shu nuqtai nazardan, Ayollar, Tinchlik va Xavfsizlik indeksi tomonidan olib borilgan tadqiqotda, ayollarning xavfsizlik hissi, adolatga erishishi va jamiyatdagi ishtiroki kabi ayollar huquqlarini hisobga olgan holda, 167 mamlakat orasida Turkiyaning 114-o'rinda ekanligi kuzatiladi. Bunga qaramay, xuddi shu tadqiqotga ko'ra, dunyodagi 90% mamlakatlarda ayollarni kamsituvchi kamida bitta qonun borligi ta'kidlangan. (Uren, 2019). Shu bilan birga, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti(OECD)ning 2019-yilda chop etilgan "Bir qarashda jamiyat" tadqiqot hisobotiga ko'ra, bu tashkilotga a'zo 37 davlati orasida turmush o'rtog'idan kamida bir marta jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayollar nisbatida Turkiya 38 foiz bilan birinchi o'rinda turadi. AQSH 36% bilan Turkiyadan keyingi o'rinda. Hisobotga ko'ra, Turkiya oxirgi bir yilda zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayollar nisbatida 11 foiz bilan birinchi o'rinda, Meksika 6,6 foiz bilan Turkiyadan keyin turibdi. (Qiyin, 2019). Bu ma'lumotlarning barchasiga asoslanib, Turkiyaning dunyo bo'ylab ayollar huquqlari va ayollarga nisbatan zo'ravonlik kabi mavzularda faxrlanadigan holatda emasligi ko'rinib turibdi. Bundan tashqari, ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, turli mamlakatlardagi ayollar hayotlarini Turkiyadagi ayollarga qaraganda ancha yomon sharoitlarda kechirishadi va zo'ravonlikka ko'proq duchor bo'lishadi. Turkiyaning bu yerdagi ustuvorligi, "na yaxshi, na yomon" deb ta'riflash mumkin bo'lgan o'rta mavqeini "yaxshi"ga ko'tarishga harakat qilishdan iborat.

Butun dunyoda bo'lgani kabi Turkiyada ham ayollarga nisbatan zo'ravonlik yillardir davom etib kelayotgan murakkab ijtimoiy muammo. Bu muammo, ayniqsa, so'nggi yillarda sezilarli darajada oshdi. Turk jamiyatida ayollarga nisbatan zo'ravonlik muammosi hozirda ayollarga ham, erkaklarga ham birday ta'sir ko'rsatmoqda. Ommaviy axborot vositalarining kuchi bilan bunday xabarlarining ommaga yetkazilishi darajasi ortgani sababli, jamoaning sabr kosasidan toshib o'tadigan bosqichga yetganligi ko'rinmoqda. Kadir Has universiteti tomonidan 2016-2020 yillarda olib borilgan va Turkiyaning turli viloyatlaridan 6021 kishining so'rovnomasini o'z ichiga olgan Ijtimoiy jinsiyat va Ayollar idroki tadqiqotida, turk jamiyatida ayollar hayotidagi eng katta muammo zo'ravonlik (66%) ekanligi aniqlandi. 2019-yilda 60 foiz bo'lgan bu ko'rsatkich 2020-yilda 6 foizga oshib, 66 foizga yetdi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalariga ko'ra, 2019-yilda oiladagi zo'ravonlikni ajrashishning zaruriy sababi sifatida ko'rish darajasi 74 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 79 foizga oshgani ma'lum bo'ldi. Bundan tashqari, erkaklarning vaqti-vaqti bilan oilasini saqlash va tartibga solish uchun zo'ravonlikka qo'l urishi mumkinligini ta'kidlaganlar soni 2016-yilda 14 foiz bo'lgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 4 foizga kamaygan. (Erkec, 2020). Tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'lishicha, yillar davomida odamlarning ayollarga nisbatan zo'ravonligi, oilada erkak va ayolning roli va h.k. kabi masalalar bo'yicha xabardorlik darajasi oshgan, ammo ayollarga nisbatan zo'ravonlik ko'p sabablarga ega murakkab muammo bo'lganligi uchun, ayollarga nisbatan zo'ravonlikni batamom bitirish uchun faqat xabardorlik darajasini oshirishning o'zi etarli emas. Bularning barchasiga qaramay, Turkiyada

ayollarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha rasmiy muassasalar tomonidan chop etilgan tadqiqotlar soni juda kam. Hacettepe Universiteti Aholishunoslik Instituti tomonidan Oila, Mehnat va Ijtimoiy Xizmatlar Vazirligining moliyaviy ko'magida 2015 yilda o'tkazilgan "Turkiyada ayollarga nisbatan oilaviy zo'ravonlik bo'yicha tadqiqot" hisobotiga ko'ra, mamlakat bo'ylab turmush qurgan ayollarning 44 foizi kamida bitta psixologik zo'ravonlik harakati aniqlangan. Xuddi shu tadqiqot natijalariga ko'ra, turmush qurgan ayollar orasida kamida bir marta jismoniy zo'ravonlikka duchor bo'lganlar ko'rsatkichi 36 foizni tashkil etadi. Ayollarning 12 foizi jinsiy zo'ravonlikka duchor bo'lganliklarini bildirgan va tadqiqot natijalariga ko'ra jinsiy zo'ravonlik va jismoniy zo'ravonlikni ko'proq birga boshdan kechirilgani aniqlangan. Erlari tomonidan ham jinsiy, ham jismoniy zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayollarning nisbati 38% ni tashkil etgan. (HÜNEE, 2015). Ushbu tadqiqot natijalari turmush qurgan ayollarning ma'lumotlarini aks ettiradi, shuning uchun qiz do'stlar (sevgan qizi) va unashtirilgan qizlar ham hisobga kiritilganda, bu ko'rsatkichlar ancha yuqori bo'lishi aniq haqiqatdir. Bundan tashqari, ayollar nafaqat erlari, balki oila a'zolari tomonidan ham zo'ravonlikka duchor bo'lishadi. Buning eng yorqin misoli Turkiyada nomus qotilligi nomi ostida ma'lum. Patriarxal qoidalarning ehtimol, eng kuchlisi bo'lgan nomus qotilliklari ayollarga ham, erkaklarga ham jiddiy tahdid soladi, ammo ularning aksariyatini ayollar tashkil etadi. Ma'lumki, Turkiyada 2003-2007 yillar davomida 1028 nafar ayol nomus qotilligi qurboni bo'lgan. (Unkap, 2009). Ma'lum bo'lishicha, ayollar jinoyatini sodir etganlar asosan birinchi yoki ikkinchi darajali erkak qarindoshlardir. Turkiyada so'nggi yillarda nomus nomi ostida sodir etilgan qotilliklar soni kamaygan bo'lsa-da, hali to'liq nihoyasiga yetmagan, odat va nomus kabi sabablarga ko'ra ayollar hali ham o'ldirilmoqda.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalariga nazar tashlasak, Turkiyada ayollar eng ko'p jismoniy va ruhiy zo'ravonlikka duchor bo'lgan. Psixologik zo'ravonlikni aniqlash ba'zan qiyinroq bo'lishi mumkin, chunki hatto odam unga duchor bo'lganligini tushunmaydi va shuning uchun u jismoniy zo'ravonlikka qaraganda kamroq aniqlanadi. Shubhasiz, Turkiyada ayollarga nisbatan zo'ravonlikning eng reaktiv jihat ayol o'ldirishdir va bu yil sayin ortib bormoqda. 2017-yilda 409, 2018-yilda 440 va 2019-yilda 474 ayol erkaklar tomonidan o'ldirilgan. Nihoyat, 2020-yilda 300 nafar ayol erkaklar tomonidan o'ldirilgani, 171 nafar ayol esa shubhali o'lik holda topilgani aniqlandi. 300 nafar ayolning 97 nafari turmush o'rtog'i, 54 nafari birga yashagan erkak tomonidan, 38 nafari tanishi, 21 nafari sobiq eri, 17 nafari otasi, 18 nafari o'g'li, 8 nafari sobiq erkak do'sti, 16 nafari qarindoshi, 5 nafari ukasi va 3 nafari tanimagan odam tomonidan o'ldirilgan; 23 nafar ayol va unga qarshi jinoyat sodir etgan jinoyatchilarning yaqinligini aniqlashning iloji bo'lmagan. Proportsional ravishda qaraydigan bo'lsak, 2020 yilda o'ldirilgan ayollarning 32 foizi turmush o'ртоqlari tomonidan o'ldirilgani ko'rinadi. Ushbu o'limlarning 56 foizi o'qotar qurol tufayli sodir bo'lgan. Ayollarning eng ko'p o'ldirilgan joyi (60%) ularning uyi ekanligi aniqlangan. (Biz ayollarga qarshi jinoyatni to'xtatamiz platformasi, 2021 yil). Turkiya Politsiya Akademiyasi nashrlari tomonidan 2016, 2017 va 2018 yillardagi ayol qotilliklarini tahlil qilgan "Dunyoda va Turkiyada ayol qotilliklari" nomli

hisobotga ko'ra, o'ldirilgan ayollarning 52 foizi o'qotar qurol bilan o'ldirilgan, 84 foiz qurollar litsenziyasiz bo'lgan. Ayollarni o'ldirishda qotillik sodir etilgan joylarning 73%ini uylar tashkil etgan. Qotillarning eng ko'p bo'lgan yosh oralig'i 25 yoshdan 26-35 yoshgacha. O'ldirilgan ayollarning oilaviy ahvoriga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 58,5 foizi turmush qurgan, 16,3 foizi turmush qurmagan, 16,1 foizi ajrashgan, 6,8 foizi beva qolganlar bo'lgan.

O'ldirilgan ayollarning ta'lim darajasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ta'lim darajasining oshishi va qotillik darajasining kamayishi bilan parallellik borligi ko'rinadi. Boshlang'ich maktab ma'lumotiga ega bo'lgan ayollarni o'ldirish darajasi 46 foizni tashkil etgan bo'lsa, magistr yoki doktorlik darajasiga ega bo'lgan ayollar uchun qotillik darajasi 0,4 foizni tashkil etdi. Yana bir muhim ma'lumot: Turkiyada 66 yosh va undan katta yoshdagi ayollar psixo-ijtimoiy sabablarga ko'ra eng ko'p qon rishtalari bo'lgan shaxslar tomonidan o'ldirilgan. Jinoyatchilarning ayollarga nisbatan 96,2 foizini erkaklar, 3,8 foizini esa ayollar tashkil etgan. Bu ko'rsatkichlarning asosiy sababi erkaklar zo'ravonligi ekanligini aniq ko'rsatmoqda. Ko'rinib turibdiki, jinoyatchilarning ma'lumot darajasi va qotillik holati o'rtasida ters mutanosiblik mavjud. Boshlang'ich maktabni bitirgan jinoyatchilar 47% ni tashkil etgan bo'lsa; universitet bitiruvchilari orasida qotillik darajasi 5,5 foizni, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limga ega bo'lganlar esa 0 foizni tashkil etgan. Gumonlanuvchilarning oilaviy ahvoriga e'tibor qaratsak, 63,7 foizi turmush qurgan, 21,2 foizi turmush qurmagan, 14,2 foizi ajrashgan, 0,9 foizi beva qolganlar ekanligi aniqlangan. Bulardan tashqari, eng ko'p qotillik sodir etilgan yosh oralig'i 26-45 yosh oralig'i bo'lgan. Hisobotda ko'rilgan yana bir muhim jihat - jinoyatchilarning jabrlanganlarga yaqinligi. Ayollarning turmush o'rtog'i yoki sevgilisi tomonidan o'ldirilishi 63,5%, qarindoshlari tomonidan o'ldirilishi 32%, qo'shnilari tomonidan o'ldirilishi 1,7%, do'sti-tanishlari tomonidan o'ldirilishi 0,8%. ko'rsatkichi qayd etildi. Turkiyada qotillik sodir etish sabablariga qarasa, 36,2% jinsiy sabablar, 42,6% psixo-sosyal sabablar, 13% ruhiy va jismoniy salomatlik muammolari/narkotik moddadan foydalanish va 7,7% iqtisodiy sabablarga ko'ra ekani ko'zga tashlanadi. (Tashtan & Küçüker Yildiz, 2019:4-22). Bu ko'rsatkichlarda ayollarning ko'proq turmush o'rtoqlari va qarindoshlari tomonidan uylarida o'ldirilgani ko'rinadi.

Ma'lumki, birinchi bo'lib Istanbulda imzolangani uchun Istanbul konvensiyasi nomini olgan va to'liq nomi "Ayollarga nisbatan zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha Yevropa Kengashi konvensiyasi" 2014 yil 1 avgust kuni 11 mamlakatda kuchga kirgan. Konvensiya kuchga kirgan eng birinchi davlatlar Turkiya, Albaniya, Andorra, Avstriya, Bosniya va Gertsegovina, Daniya, Italiya, Chernogoriya, Portugaliya, Serbiya va Ispaniyadir. Yevropa Ittifoqi ham shartnomani 2017 yilda imzolagan va shartnoma 2019 yildan boshlab 34 mamlakatda turli vaqtlarda ratifikatsiya qilingan va kuchga kirgan. (Sade, 2020). Jami 46 davlat imzolagan konvensiyani Turkiya birinchi bo'lib imzolagan va ratifikatsiya qilgani ham ma'lum. Turkiya tomonidan hech qanday shart qo'yilmagan shartnoma ilk bor 2011 yilda imzolangan, 2012 yilda parlament tomonidan tasdiqlangan va 2014 yilda Turkiyada kuchga kirgan. Turkiyaning konvensiyani tez qabul qilishi va jarayonda faol ishtirok etishining

asosiy sababi Nahide Opuz ishi ekanligi ham ma'lum.[3] (Ozgur, 2020). Opuz sudining yakunlanishi bilan Yevropa Inson huquqlari sudi o'z tarixida birinchi marta davlat prokuraturasiga murojaat qilgan bo'lsa ham, davlat ayolni eridan himoya qila olmaganligi sababli 36.500 evro jarimaga tortdi.

Shunday qilib, Opuz ishi Turkiya uchun Istanbul konvensiyasiga yo'l ochgan asosiy omil bo'ldi. Istanbul konvensiyasi "gender" tushunchasini izohlovchi birinchi xalqaro konvensiya sifatida ham ajralib turadi. Konvensiya asosan jamiyat va shaxslar tomonidan ayollarga nisbatan gender kodekslari tufayli sodir etilgan zo'ravonlikka qaratilgan. Konventiyaning asoslaridan biri ayollarga nisbatan zo'ravonlik, kamsitish va inson huquqlarining buzilishi hisoblanadi. Istanbul konvensiyasi, shuningdek, zo'ravonlikning barcha shakllarini oldini olish, himoya qilish, ta'qib qilish va qo'llab-quvvatlash siyosati kabi to'rtta muhim asosiy yondashuvni o'z ichiga olgan birinchi konvensiyadir. Shartnomaning maqsadlari odatda quyidagilardan iborat:

- Ayollarni har qanday zo'ravonlikdan himoya qilish;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlik qurbonlarini himoya qilish va ularga yordam berish uchun a chora-tadbirlarni ishlab chiqish orqali keng qamrovli asos yaratish;
- Erkaklar va ayollar o'rtasidagi kamsitishlarga barham berish orqali ayollarga teng huquqlar berish;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlikni kamaytirish uchun xalqaro aloqalarni ta'minlash;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha barcha davlat institutlarining hamkorligi va bu borada yaxlit siyosat yurita olishi(Cumhuriyet, 2020).

Ta'kidlanishicha, konvensiyani imzolagan davlatlarning majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- Genderga nisbatan sezgir, inklyuziv va muvofiqlashtirilgan siyosatni amalga oshirish;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashish uchun yetarli moliyaviy resurslarni ajratish;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurash bo'yicha rasmiy muvofiqlashtiruvchi bo'linmani tashkil etish;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha statistik ma'lumotlarni faol to'plash, tahlil qilish va e'lon qilish;
- Ayollarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish maqsadida jamiyatning tafakkurini o'zgartirishga intilish.

Bundan tashqari, Istanbul konvensiyasi barcha bu majburiyatlarni bajarish niyatida davlatlar uchun batafsil yo'l xaritasini chizganligi ham ma'lum. (Sade, 2020). Turkiya shartnomani imzolagan birinchi davlat bo'lsa-da, hozirda shartnomani bekor qilish kun tartibida turibdi. Turk jamiyati aslida bu masala tufayli ikkiga bo'lingani ko'rinib turibdi. Bir tomon, xususan, ayollar birdamligi nodavlat notijorat tashkilotlari konvensiya to'liq amalga oshirilishi kerakligini va 6284-sonli Himoya to'g'risidagi qonun to'liq amalga oshirilmagani uchun ayollarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish mumkin emasligini ta'kidlasa-da; boshqa tomonning esa jins tushunchasi, diniy nozikliklar, zo'ravonlikning ochiq ta'rifi, turk oila tuzilishiga tahdid va LGBT propagandasi kabi sabablar bilan shartnomaga

qarshi ekanligi ko'rinmoqda. Bu masalada siyosiy sohada muayyan qarama-qarshiliklar mavjudligi e'tibordan chetda qolmaydi. Masalan, Iqtidor Partiyasidan erkak deputatlar konvensiyaga qarshi chiqib, bir qadam orqaga tashlash kerak, degan fikrni ilgari surgan bo'lsa, partiyadagi ayol deputatlar konvensiyadan bir qadam orqaga chekinishga qarshi chiqmoqda. Konvensiyaning asosiy argumentlaridan biri shundaki, shaxslar hech qanday sohada kamsitilmasligi kerak. Shu nuqtai nazardan, konvensiya zo'ravonlik qurbonining jinsiy orientatsiyasini kamsitishga sabab sifatida qaralmasligi kerakligini ta'kidlaydi. Ko'rinib turibdiki, ushbu tamoyil konvensiyaga qarshi chiqqanlarning asosiy sababini tashkil qiladi. Jinsiy orientatsiya va zo'ravonlik tushunchalariga qo'shimcha ravishda Turkiya 2008-2018 yillar oralig'ida 51 ta trans qotillik bilan Yevropada birinchi, dunyoda esa to'qqizinchi o'rinda. (Ozgur, 2020). Bunday sabablarga ko'ra Konvensiyaga qarshi chiqish faqat Turkiyada kuzatilmaydi. Bolgariya, Xorvatiya va Vengriya ham konvensiya gomoseksualizmni targ'ib qiladi, deb o'z imzolarini qaytarib olgan davlatlar qatoriga kiradi. Bundan tashqari, Rossiya va Ozarbayjon hech qachon bu shartnomani imzolamagan. (Sade, 2020). Nihoyat, Polshadagi konservativ hukmron partiya "Biz ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya qoidalarini qabul qilamiz. Lekin biz mafkuraviy elementlarni rad etamiz. Biologik jinsga ko'ra ijtimoiy-madaniy jinsga asoslanilmoqda" deya konvensiyani rad etishmoqda. (Sputnik Turkiya, 2020).

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, zo'ravonlik asrlar davomida mavjud bo'lgan hodisa va o'tmishdan beri zo'ravonlikning asosiy qurbonlari ayollardir. Asosan, zo'ravonlikning to'rt turi mavjud: jismoniy zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik va iqtisodiy zo'ravonlik. Rivojlanayotgan texnologiya va ijtimoiy tuzilmaning o'zgarishi bilan raqamli zo'ravonlik, ta'qib qilish va tanishish zo'ravonligi kabi yangi turlar ham tilga olinadi. Bu zo'ravonlik turlari dunyodagi barcha ayollarga ta'sir ko'rsatadi. Ko'rinib turibdiki, barcha jamiyatlarda, xoh dunyoning rivojlangan mamlakatlarida, xoh rivojlanayotgan uchinchi dunyo mamlakatlarida ayollar zo'ravonlikka duchor bo'lib, bu zo'ravonlikning yarmidan ko'pi ayollarning qarindoshlari, ularning oilalari tomonidan sodir etiladi. Turkiyada ham ayollarga nisbatan zo'ravonlik dunyoning barcha davlatlari kabi yechimini kutayotgan ijtimoiy muammo sifatida o'zini doimo eslatmoqda.

Ma'lumki, dunyoda ayollarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha Turkiyadan ancha yaxshi ahvolda bo'lgan davlatlar bor, undan ham yomonroq ahvolda bo'lgan davlatlar ham bor. Turkiyada ayniqsa so'nggi yillarda ayollarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha ijtimoiy ogohlikning ortgani kuzatilmogda, lekin bu ogohlikning o'zi ayollarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish uchun yetarli emas, chunki ayollarga nisbatan zo'ravonlik ko'plab individual va ijtimoiy sabablarga ega murakkab bir muammodir. Bu zo'ravonlikning oldini olish uchun, avvalo, uning sabablarini chuqur o'rganib, bu sabablarni keltirib chiqargan omillarni bartaraf etish zarur. Shu nuqtai nazardan, ayollarga nisbatan zo'ravonlik biologik, psixo-ijtimoiy, ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy sabablardan kelib chiqqanligi ko'rinib turibdi.

Turkiyada ayollar eng ko'p duchor bo'lgan zo'ravonlik turlari jismoniy va ruhiy zo'ravonlikdir. Jismoniy va jinsiy zo'ravonlikning ko'rinishi psixologik zo'ravonlikdan yuqori bo'lgani uchun, bu zo'ravonlik jamiyatning ko'proq reaksiyalarini jalb qiladi. Jismoniy zo'ravonlikning eng ekstremal nuqtalaridan biri bo'lgan ayol o'ldirish Turkiyada eng katta muammolardan biridir. Turkiyada deyarli har kuni ayollarning erkaklar tomonidan o'ldirilishi haqidagi xabarlarga guvoh bo'lamiz. Bundan tashqari, ayollarni, asosan, sevganlari, erkak do'sti, turmush o'rtog'i, sobiq erlari, oila a'zolari yoki qarindoshlari tomonidan o'ldirilgani ko'rinib turibdi. Ayni paytda ayollarning asosan o'zini xavfsiz his qilishi kerak bo'lgan uylarida o'ldirilishi bu masalaning muhimligini namoyon etadi.

Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish va kamaytirish maqsadida jamiyatda erkaklar va ayollarning ta'lim va xabardorlik darajasini oshirish, davlat tomonidan ayollar va qizlarning teng imkoniyatlar asosida yaxshi ta'lim olishi jarayonini ta'minlashi zarur. Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka erkaklar ham, ayollar ham toqat qilmaydigan muhit yaratilishi, jabrlangan ayollarning xavfsizligi ham davlat, ham nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan to'liq ta'minlanishi kerak. Ayollar o'zlarining shaxsiy huquqlaridan xabardor bo'lishlari kerak, chunki ayollar ayrim qoliplashgan patriarxal madaniy me'yorlar ta'siridan, urf-odat va an'analar ta'siridan faqat individual rivojlanish bilangina qutula olishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Altınay A., Arat Y. Türkiye'de kadına yönelik şiddet. –Ankara: Metis Yayınları, 2008.
2. Ayman Z., Şenol N. Kadına yönelik aile içi şiddetin nedenleri, sonuçları ve alınacak önlemler. T.C İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, 2013.
3. Bayındır N. Aile içinde yaşanan şiddete karşı çocuğun gösterdiği tepkiler// Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. -2010. -2(2).
4. Cebeci B. İstanbul Sözleşmesi: Kim neden savunuyor, kim neden karşı?//Sözcü. -2020. - 24 Temmuz.
5. Celimli K. BM Raporu: Kadınlar için en tehlikeli yer kendi evleri. //Euronews. -2019. - 23 Ağustos. <https://tr.euronews.com/2019/08/23/bm-raporu-kadinlar-icin-en-tehlikeli-yer-kendi-evleri-kadn-haklar-tecavuz>
6. Cumhuriyet. İstanbul Sözleşmesi nedir? – 2020. -21 Temmuz
7. Dişsiz M., Hotun Şahin, N. Evrensel bir kadın sağlığı sorunu: Kadına yönelik şiddet // Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanat Dergisi, -2008. -1(1).
8. Erkeç A. Türkiye'de kadınların toplum içinde yaşadığı en büyük sorun 'şiddet'// Anadolu Ajansı. -2020, -10 Mart.
9. Güleç H., Topaloğlu M., Ünsal D., Altıntaş M. Bir kısır döngü olarak şiddet// Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi, -2012. -4(1).
10. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2018 Ocak-Kasım Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Davaları Yargıda Cinsiyetçilik Raporu. - 2018.- 12 Kasım. <http://kadincinayetlerini-durduracagiz.net/davalarimiz/2865/2018-ocak-kasim-kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-davaları-yargıda-cinsiyetçilik-raporu>

11. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu. 2021, 2 Ocak.
12. Kutluoğlu Karayel A.H. Kadına yönelik şiddet.// INSAMER.- 2019, -11 Şubat. https://insamer.com/tr/kadina-yonelik-siddet_1996.html
13. Orçun B. Kadına yönelik şiddet küresel bir sorun, rakamlar ürkütücü boyutlarda// Habertürk. -2020. -14 Temmuz. <https://www.haberturk.com/kadina-yonelik-siddet-kuresel-bir-sorun-rakamlar-urkutucu-boyutlarda-2742842>
14. Özgür E. İstanbul Sözleşmesi hakkındaki efsaneler ve gerçekler. //Teyit. -2020. 13 Mayıs <https://teyit.org/istanbul-sozlesmesi-hakkindaki-efsaneler-ve-gercekler>
15. Özoğlu M. Kadına şiddet Avrupa’da da artış gösteriyor: Şiddetin coğrafyası yok. // Euronews. -2019. -25 Kasım. <https://tr.euronews.com/2019/11/25/kadina-siddet-avrupa-da-da-artis-gosteriyor-siddetin-cografyasi-yok>
16. Pusa Ş. Şiddet nedir, şiddet türleri nelerdir? //Proaktif Psikoloji. -2020. - 26 Mayıs <https://proaktifpsikoloji.com/siddet-nedir-siddet-turleri-nelerdir/>
17. Sade G. Kadına yönelik şiddete karşı mücadele günü: İstanbul Sözleşmesi’nin yükümlülüklerine uyuluyor mu? //Euronews. -2020. - 25 Kasım. <https://tr.euronews.com/2020/11/25/istanbul-sozlesmesi-nedir-turkiye-yukumluluklerini-yerine-getiriyor-mu-kadin-haklari>
18. Sade G. İstanbul Sözleşmesi’ni imzalayan ve onaylayan ülkeler hangileri?// Euronews. -2020.- 4 Ağustos. <https://tr.euronews.com/2020/08/04/istanbul-sozlesmesi-ni-imzalayan-ve-onaylayan-ulkeler-hangileri>
19. Sert N. Kadına şiddette Türkiye ilk sırada// Habertürk. -2019. - 27 Kasım. <https://www.haberturk.com/kadina-siddette-turkiye-ilk-sirada-2543430-ekonomi>
20. Sputnik Türkiye. İstanbul Sözleşmesi’nden çekileceğini açıklayan Polonya’da protesto gösterileri. -2020. - 26 Temmuz.
21. Subaşı N., Akın A. Kadına yönelik şiddet: Nedenleri ve sonuçları.// Hüksam. - 2005.
22. Taştan C., Küçüker Yıldız A. Dünyada ve Türkiye’de kadın cinayetleri// Polis Akademisi Yayınları. - 2019. -21(68).
23. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Cinsiyet ve eğitim durumuna göre ortalama çalışma süreleri ve aylık ortalama brüt ücret. -2020. – 03. Aralık.
24. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 20-24 yaş grubunda olup 18 yaşından önce evlenen bireylerin oranı. -2020. - 15 Nisan.
25. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Yerel yönetimlerde erkek ve kadın oranı. - 2020. - 02 Ekim. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=kad%C4%B1n&dil=1>
26. Ünkap Ö. Türkiye’de namus adına işlenen cinayetler: Mücadele ve kazanımlar kamer örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi].- İstanbul Üniversitesi, 2009.
27. Üren Ç. Kadın olmak için en iyi ve en kötü ülkeler açıklandı: Türkiye 114.sırada. //Independent Türkçe. -2019. -16 Ekim.
28. Yazdıç Demir E. AB’de kadına yönelik şiddette Danimarka ilk sırada// Habertürk. -2016. -04 Ocak. <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1175929-abde-kadina-siddette-danimarka-ilk-sirada>
29. Yeniçağ. Kadın cinayetlerinde ‘tahrik ve iyi hal indirimi’ detayı. -2019. - 27 Ağustos. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kadin-cinayetlerinde-tahrik-ve-iyi-hal-indirimi-detayi-246859h.htm>

30. Yıldız Z. Kadınlar için dünyanın en tehlikeli ülkeleri listesi: ABD, cinsel taciz ve şiddet bakımından Suriye kadar tehlikeli// Euronews. -2018. - 26 Haziran. <https://tr.euronews.com/2018/06/26/kadinlar-icin-dunyanin-en-tehlikeli-ulkeleri-listesinde-abd-de-var>

31. Yüksel Kaptanoğlu I., Çavlin A., Akadlı Ergöçmen B. Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2015.